

A-52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1993 (1)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1993 (1)

STILUS

4

Koostanud ja toimetanud Valter Lang

Eesti Arheoloogiaselts

Kaane kujundus: Priit Herodes

Toimetuse: Rütli 6, Tallinn EE 0001, Eesti
tel.: 440 716

© 1992 Eesti Arheoloogiaselts

ISBN 9985-50-029-6

ARHIIVKOGU

**TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU**

RAKVERE TEATRIMÄE VANEM ASUSTUS

Toivo Aus

Tartu Linnamuuseum, Oru 2, EE 2400, Tartu, Eesti

Esitatud 5. 05. 1992

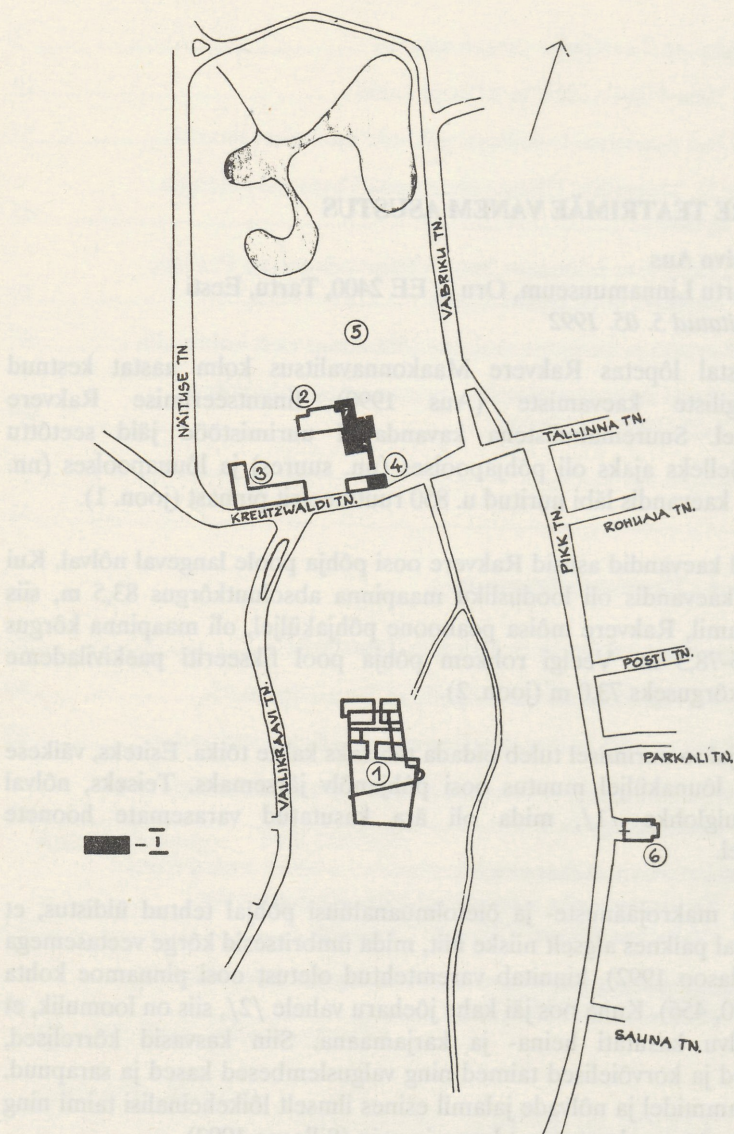
1991. aastal lõpetas Rakvere Maakonnaavalitsus kolm aastat kestnud arheoloogiliste kaevamiste (Aus 1990) finantseerimise Rakvere Teatrimäel. Suuremahulistena kavandatud uurimistööd jäid seetõttu pooleli. Selleks ajaks oli põhjapoolses (nn. suures) ja lõunapoolses (nn. väikeses) kaevandis läbi uuritud u. 850 ruutmeetrit pinnast (joon. 1).

Mõlemad kaevandid asusid Rakvere oosi põhja poole langeval nõlval. Kui väikeses kaevandis oli loodusliku maapinna absoluutkõrgus 83,5 m, siis nõlva jalamil, Rakvere mõisa peahoone põhjaküljel, oli maapinna kõrgus vaid 77,5-78,3 m. Veelgi rohkem põhja pool fikseeriti paekivilademe absoluutkõrguseks 73,0 m (joon. 2).

Asustusajaloo uurimisel tuleb pidada tähtsaks kahte tõika. Esiteks, väikese kaevandi lõunaküljel muutus oosi põhjanõlv järsemaks. Teiseks, nõlval leidis sulglohke /1/, mida oli ära kasutatud varasemate hoonete ehitamisel.

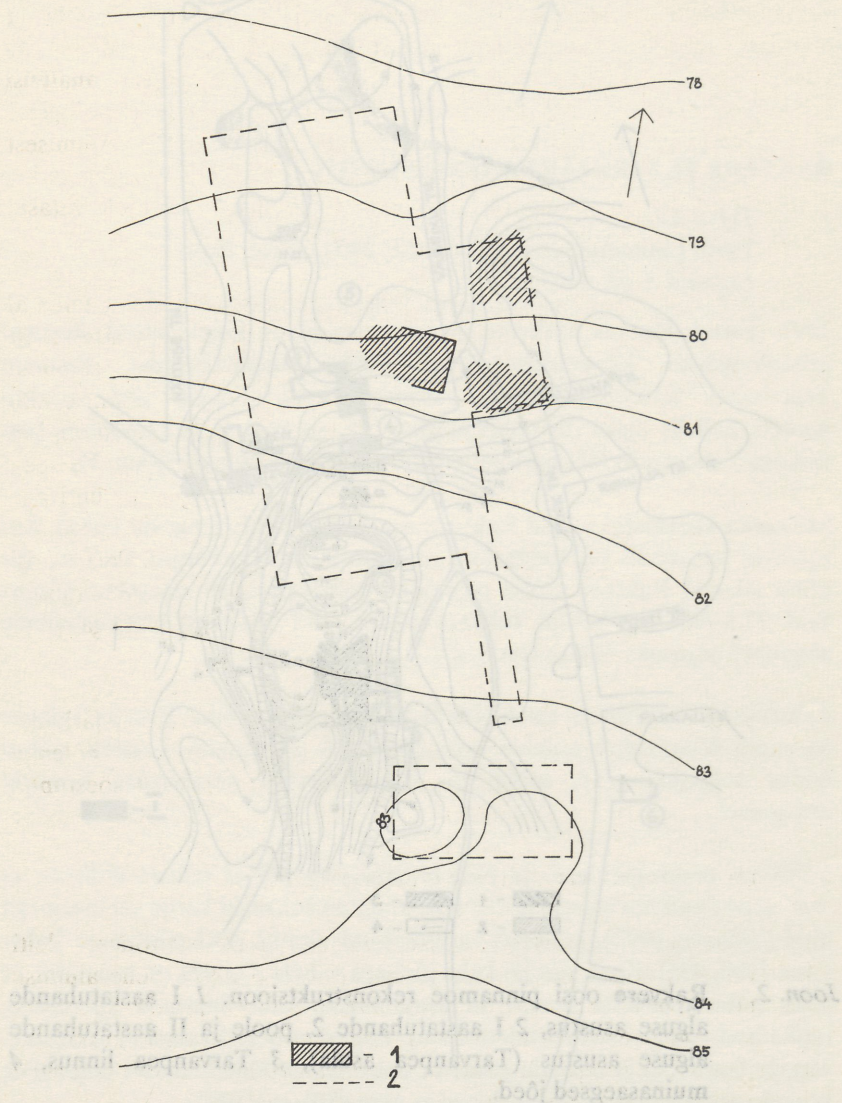
Taimsete makrojäänuste- ja õietolmuanalüüsi põhjal tehtud üldistus, et oosi nõlval paiknes algselt niiske niit, mida ümbritsesid kõrge veetasemega alad (Sillasoo 1992), kinnitab varemtehtud oletust oosi pinnamoe kohta (Aus 1990, 456). Kuna oos jäi kahe jõeharu vahele /2/, siis on loomulik, et selle nõlvu kasutati heina- ja karjamaana. Siin kasvasid kõrrelised, tulikalised ja korvõielised taimed ning valguslembesed kased ja sarapuud. Jõgede lammidel ja nõlvade jalamil esines ilmselt lõikeheinalisi taimi ning kõrgele veetasemele osutavat leppa ja paju (Sillasoo 1992).

Väikese kaevandi alal võis tegu olla sulglohu kohaga. Tänu sellele, et looduslik maapind langes kaevandis u. 60 cm madalamale (82,9 m), olid säilinud ka alumised kihid. Kultuurkihis eraldati siin kokku neli kihti.



Joon. 1. Kaevandi asendi plaan. 1 kaevand. 1 ordulinnus, 2 mõisa peahoone, 3-4 mõisa abihooned, 5 mõisa park, 6 Luteri kirik.

Fig. 1. Map of the excavations. 1 excavation, 1 medieval stronghold, 2-4 manor buildings, 5 manor park, 6 Lutheran church.



Joon. 3. Rakvere linna varase puithoonestuse faas. 1 puithooned, 2 kaevand.

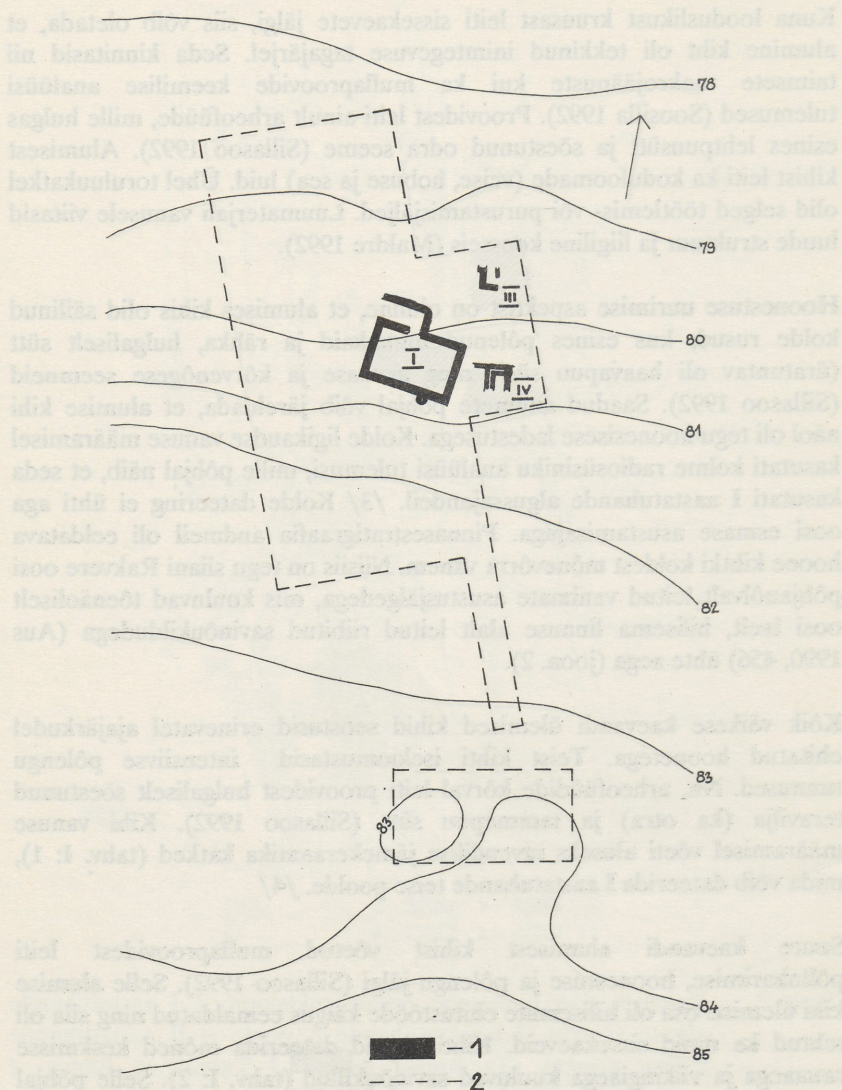
Fig. 3. The earliest wooden buildings of the Rakvere town. 1 wooden buildings, 2 excavation.

Kuna looduslikust kruusast leiti sissekaevete jälgi, siis võib oletada, et alumine kiht oli tekkinud inimtegevuse tagajärjel. Seda kinnitasid nii taimsete makrojäänuste kui ka mullaproovide keemilise analüüsi tulemused (Soosilla 1992). Proovidest leiti ainult arheofüüde, mille hulgas esines lehtpuusütt ja söestunud odra seeme (Sillasoo 1992). Alumisest kihist leiti ka koduloomade (veise, hobuse ja sea) luid. Ühel toruluukatkel olid selged töötlemis- või purustamisjäljed. Luumaterjali vanusele viitasid luude struktuur ja liigiline koosseis (Maldre 1992).

Hoonestuse uurimise aspektist on oluline, et alumises kihis olid säilinud kolde rusud, kus esines põlenud munakaid ja rähka, hulgaliselt sütt (äratuntav oli haavapuu süsi) ning arukase ja kõrvenõgese seemneid (Sillasoo 1992). Saadud andmete põhjal võib järeldada, et alumise kihi näol oli tegu hoonesisese ladestusega. Kolde ligikaudse vanuse määramisel kasutati kolme radiosüsiniku analüüsi tulemusi, mille põhjal näib, et seda kasutati I aastatuhande algussajandeil. /3/ Kolde dateering ei ühti aga oosi esmase asustamisajaga. Pinnasestratigraafia andmeil oli eeldatava hoone kihtki koldest mõnevõrra vanem. Niisiis on tegu siiani Rakvere oosi põhjanõlvalt leitud vanimate asustusjälgedega, mis kuuluvad tõenäoliselt oosi laelt, hilisema linnuse alalt leitud riibitud savinõukildudega (Aus 1990, 456) ühte aega (joon. 2).

Kõik väikese kaevandi ülemised kihid seostusid erinevatel ajajärkudel ehitatud hoonetega. Teist kihti iseloomustasid intensiivse põlengu tunnused. Nn. arheofüüdide kõrval leiti proovidest hulgaliselt söestunud teravilja (ka otra) ja tammepuu sütt (Sillasoo 1992). Kihi vanuse määramisel võeti aluseks nivendilise jämekeraamika katked (tahv. I: 1), mida võib dateerida I aastatuhande teise poolde. /4/

Suure kaevandi alumisest kihist võetud mullaproovidest leiti põlluharimise, hoonestuse ja põlengu jälgi (Sillasoo 1992). Selle alumise kihi ülemine osa oli hilisemate ehitustööde käigus eemaldatud ning siia oli tehtud ka muid sissekaeveid. Kihti aitasid dateerida mõned keskmisse raua-aega ja viikingiaega kuuluvad savinõukillud (tahv. I: 2). Selle põhjal võib oletada, et suure kaevandi ala hoonestati väikese kaevandi omast hiljem. Alumise kihi hoonestuse kohta jäi informatsioon puudulikuks, sest oosi nõlval paiknenud hoonete rusud olid pärast nende hävimist ära veetud. Hoonetele osutasid postiaukude kivikiilustikud (Aus 1990, tahv. XL), mitmekordselt kasutatud puitkonstruktsioonide 14C-dateeringud /5/



Joon. 4. Rakvere linna kivihoonestuse faas. 1 saviga seotud müüridega kivihooned, 2 kaevand.

Fig. 4. Stone buildings of the Rakvere town. 1 buildings of stones bound with clay, 2 excavation.

ja mullaproovide analüüsi tulemused. Eellinnalise asula faasi kuulus ühe vanema ehitisena kivihoone I alal (joon. 4) asunud pinnasesse süvendatud seintega puithoone. Hoonet võidi kasutada 12. sajandi lõpul ja 13. sajandil./6/

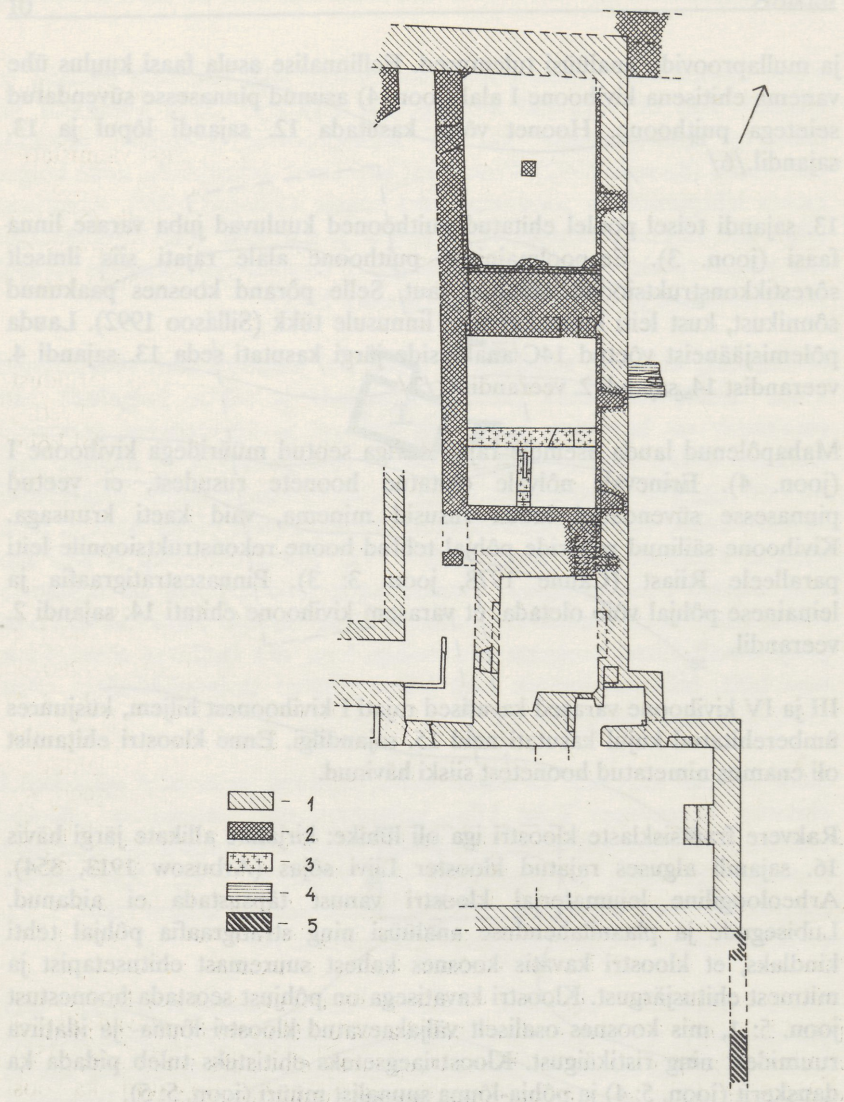
13. sajandi teisel poolel ehitatud puithooned kuuluvad juba varase linna faasi (joon. 3). Eespoolmainitud puithoone alale rajati siis ilmselt sõrestikkonstruksioonis ehitatud laut. Selle põrand koosnes paakunud sõnnikust, kust leiti loomakarvu ja linnusule tükk (Sillasoo 1992). Lauda põlemisjääneist võetud 14C-analüüsides järgi kasutati seda 13. sajandi 4. veerandist 14. sajandi 2. veerandini. /7/

Mahapõlenud lauda asemele rajati saviga seotud müüridega kivihoone I (joon. 4). Erinevalt nõlvale ehitatud hoonete rusudest, ei veetud pinnasesse süvendatud lauda rususid minema, vaid kaeti kruusaga. Kivihoone säilinud müüride põhjal tehtud hoone rekonstruksioonile leiti paralleele Riiast (Caune 1978, joon. 3: 3). Pinnasestratigraafia ja leiuainese põhjal võib oletada, et varasem kivihoone ehitati 14. sajandi 2. veerandil.

III ja IV kivihoone varased kavatised rajati I kivihoonest hiljem, kusjuures ümberehitatud kujul kasutati neid 15. sajandilgi. Enne kloostri ehitamist oli enamus nimetatud hoonetest siiski hävinud.

Rakvere frantsisklaste kloostri iga oli lühike: kirjalike allikate järgi hävis 16. sajandi alguses rajatud klooster Liivi sõjas (Arbusow 1913, 354). Arheoloogiline leiumaterjal kloostri vanust täpsustada ei aidanud. Lubisegude ja plaanilahenduse analüüsi ning stratigraafia põhjal tehti kindlaks, et kloostri kavatis koosnes kahest suuremast ehitusetapist ja mitmest ehitusjärgust. Kloostri kavatisega on põhjust seostada hoonestust joon. 5: 1, mis koosnes osaliselt väljakaevatud kloostri lõuna- ja idatiiva ruumidest ning ristikäigust. Kloostriaegseteks ehitisteks tuleb pidada ka danskerit (joon. 5: 4) ja põhja-lõuna suunalist müüri (joon. 5: 5).

Teise suurema ehitusetapi ajal ehitati kloostri idatiiva alale kellerdatud hoone. Keldrist saadud leiumaterjali põhjal on alust oletada, et kõnealune hoone kuulus kloostri hilisemasse aega (joon. 5: 2).



Joon. 5. Kloostri ehitusetapiline kartogramm. 1 kloostri kavatis, 2 kellerdatud hoone kavatis, 3 kellerdatud hoone ehitusjärgud, 4-5 kloostriaegsed ehitusjärgud.

Fig. 5. Map of the building stages in the monastery. 1 groundwork of the monastery, 2 foundation of the cellared building, 3 building stages of the cellared building, 4-5 building stages of the monastery.

Arheoloogilistel kaevamistel koguti 1330 eset, mille hulgas savinõukillud moodustasid 85,7%. Kõige suurem esinemissagedus oli kedral valmistatud A2b nõudel (48,3%). /8/ Esinemissageduselt järgnesid käsitsi valmistatud A1a ja sintreerunud kivikeraamilised C2b nõud (vastavalt 13,4 ja 11,3 %). Tähelepanu äratas nooremate punaste B2b nõude väike hulk (5,2 %). Tagasihoidlikult olid esindatud ka kivikeraamiliste nõudega sarnaste C1 nõude (0,5 %) ja osaliselt sintreerunud kivikeraamiliste C2a nõude katked (2,5 %).

Rühmitatud nõude esinemissageduse alusel võib teha kaks järeldust. Esiteks, 13. sajandi lõpust 15. sajandi alguseni on olnud asustuse intensiivsus ja avatus kaubanduslikule läbikäimisele vaadeldaval alal kõige suurem. Teiseks, kloostriks tarvitati vähe esinduslikke C2 nõusid. Importnõudest olid seal levinud massitoodanguna tuntud nooremad B2 nõud.

Ülejäänud leidudest võib esile tuua muinasaja lõpust pärinevat helme (tahv. I: 3), 12.-13. sajandisse dateeritavat naiste noatupe katket (tahv. I: 4; Selirand 1974, 133, tahv. XXII: 5) ja Visbys aastail 1210/20-1280/90 vermitud münti. /9/ 13. sajandisse kuuluvad veel hõbedast sõlg (tahv. I: 5; Kirme 1986, 20) ja jaluse katke (tahv. II: 1). Värtnaketrasid ja täringuid (tahv. I: 6-9) võidi kasutada nii 13. kui ka 14. sajandil. Suur osa leidudest on dateeritavad 14. sajandisse: stiilused (tahv. II: 6-8; Caune 1990, 62, joon. 13), pannal (tahv. II: 4), kannuse ratas (tahv. II: 2) ja võti (tahv. II: 3). 15. sajandil tarvitatud luuristil on stiliseeritud monogrammid ja ligatuurid (tahv. II: 5; Rozhdestvenskaja 1992).

* * *

Mõlema kaevandi alalt leitud vanemad asustusjäljed osutavad ilmselt Tarvanpea asula väljakujunemise faasidele (Aus 1990, 458-459). Varasematel uurimistöödel on sama asula jälgi avastatud ka oosi kirdenõlvalt (Aus 1986, 598). Teadaolevatel andmetel rajati I aastatuhande 3. veerandil asula juurde linnus (Aus 1990, 459-460). Nõlvaasulast ja linnusest koosnenud asustuskeskuse kõrgperiood näib olevat langenud I aastatuhande lõppu ja II aastatuhande algusesse.

Tänuavaldus

Käesoleva artikli joonised valmistas Tiia Rüütel ning fotod Peeter Kraas. Autor tänab neid lahke kaasabi eest.

MÄRKUSED

- 1/ A.-M. Rõugu interpretatsioon.
- 2/ Ü. Heinsalu arvates (1987, 27) toitis kõnealuseid jõgesid Rakverest lõunasse jääv Pandivere kõrgustiku põhjanõlv.
- 3/ Kõik 14C-analüüsid tegi R. Rajamäe Eesti TA Geoloogia Instituudist.

Tln. 1622, $T = 1975 \pm 57$; 114 e.Kr.-132 p.Kr.

Tln. 1626, $T = 1799 \pm 59$; 80 - 348 p.Kr.

Tln. 1628, $T = 1789 \pm 43$; 122 - 338 p.Kr.

- 4/ Konsulteeritud V. Langi ja A. Kriiskaga.

- 5/ Tln. 1554, $T = 954 \pm 44$; 998 - 1170 p.Kr.

Tln. 1359, $T = 900 \pm 40$; 1020 - 1220 p.Kr.

- 6/ Tln. 1561, $T = 866 \pm 40$; 1038 - 1249 p.Kr.

Tln. 1560, $T = 810 \pm 34$; 1170 - 1267 p.Kr.

- 7/ Tln. 1552, $T = 642 \pm 29$; 1279 - 1394 p.Kr.

Tln. 1578, $T = 539 \pm 57$; 1292 - 1442 p.Kr.

Tln. 1555, $T = 645 \pm 49$; 1273 - 1398 p.Kr.

- 8/ Savinõude tüpoloogia kohta vt. Aus 1992.

- 9/ Mündid määras Eesti Ajaloomuuseumi numismaatik I. Leimus.

Kasutatud kirjandus

- Arbusow, L. 1913. Livlands Geistlichkeit von Ende des 12. bis 16. Jahrhundert. - Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, XVI. Mitau.
- Aus, T. 1986. Kus nägi Modena Wilhelm Tarvanpead? - Eesti Loodus, 9, 596-599.
- Aus, T. 1990. Neue Angaben zur älteren Besiedlung von Rakvere. - TATÜ, 4, 456-463.
- Aus, T. 1992. Tallinna keskaegsed savinõud. Uurimus savinõude süstematiseerimisest Harju tänava äärest saadud nõuleidude põhjal. - Stilus, 3. Eesti Arheoloogiaseltsi Teated, 1992(3). Tallinn, 5-49.
- Caune, A. 1978. Rīgas 13-14. gs. "Mūra nami" (Stenhus). - Arheoloģija un Etnogrāfija, XII. Rīga, 100-118.
- Caune, A. 1990. Viduslaiku rakstāmriku - stilu atradumi Latvijā. - Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 61-65.
- Heinsalu, Ü. 1987. Ühe lavamaa jõe lätetel. - Horisont, 7, 26-27.
- Kirme, K. 1986. Eesti sõled. Tallinn.
- Maldre, L. 1992. Kokkuvõte Rakvere (1991.a.) osteoloogilistest materjalist. - Aus, T. (koost.). Rakvere, Kreutzwaldi t. 2. 1991. a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn. (Käsikiri AI-s.)
- Rozhdestvenskaja, T.V. 1992. Luuristide uurimise tulemused. - Aus, T. (koost.). Rakvere, Kreutzwaldi t. 2. 1991. a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn. (Käsikiri AI-s.)
- Selirand, J. 1974. Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil. Tallinn.
- Sillasoo, Ü. 1992. Taimsed leiud Rakvere linna Teatrimäe kaevandist. - Aus, T. (koost.). Rakvere, Kreutzwaldi t. 2. 1991. a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn. (Käsikiri AI-s.)
- Soosilla, T. 1992. Mullaproovide keemilise analüüsi tulemused. - Aus, T. (koost.). Rakvere, Kreutzwaldi t. 2. 1991. a. arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn. (Käsikiri AI-s.)

Toivo Aus

ANCIENT SETTLEMENT AT RAKVERE TEATRIMÄGI

When Rakvere County administration closed the financing of the archaeological excavations on Rakvere Teatrimägi (Theatre Hill), the excavations had lasted for three years and an area of about 850 sq.m had been investigated. The excavations were situated on the northern slope of the Rakvere esker (Fig. 1). On the basis of plant macrofossils and pollen analyses it was ascertained that originally a moist meadow surrounded by grounds with high water level, had been situated on the slope of the esker (Fig. 2).

In the southernmost excavation we may have met with a spot of a kettle hole. The plant macrofossils and the results of chemical analyses of the soil samples indicated that the bottom layer was formed as a result of human activities. Most interesting was the fact that the remains of a hearth were found here. It was dated on the basis of radiocarbon analyses of the timber samples to the first centuries of the I millennium. These are the oldest traces of settlement found on the northern slope of the esker, most probably belonging to the same period with the striated potsherds found in the area of the stronghold.

The lowermost layer of the northern excavation was dated by some pre-Viking and Viking Age potsherds.

The oldest traces of habitation found in the area of the excavations indicated the phases of formation of the Tarvanpea settlement. The traces of the same settlement have been also found on the NE slope of the esker. At the beginning of the second half of the I millennium a stronghold was founded by the settlement. The peak of the centre consisting of the hill-fort and the unfortified settlement evidently fell in the end of the I and the beginning of the II millennium.

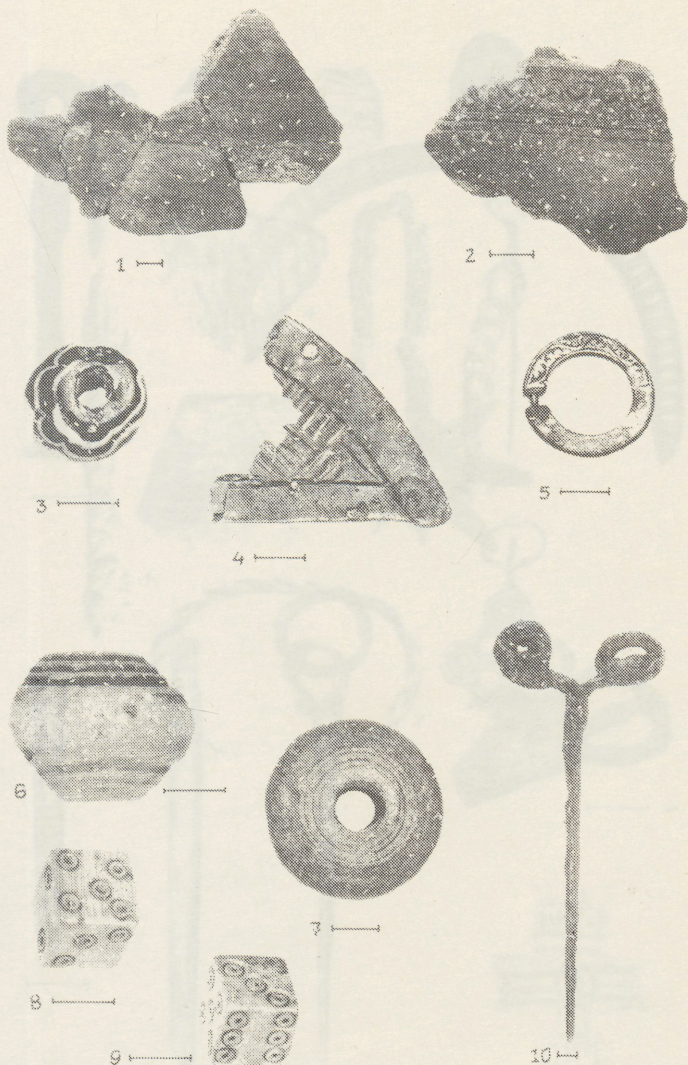
A timber building with walls sunk in the ground, used from the end of the 12th century to the end of the 13th century, belonged to the pre-urban settlement phase. The wooden structures built in the 2nd half of the 13th century belonged to the early urban phase (Fig. 3). In the second quarter

of the 14th century they started to erect buildings of stones bound with clay (Fig. 4), III and IV of which were used even in the 15th century.

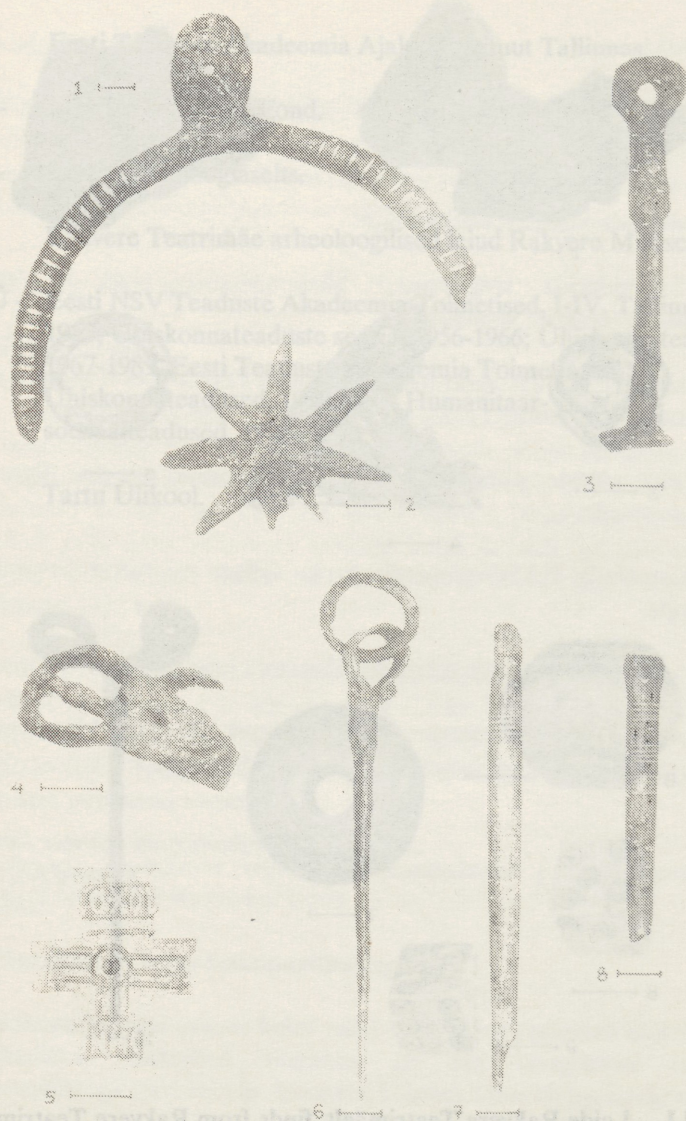
On the basis of lime mixtures, the analyses of design solutions and soil stratigraphy it was established that the Rakvere Franciscan monastery contained two major construction stages (Fig. 5: 1, 2) and several building phases (Fig. 5: 3, 4, 5). During the second stage a cellared building was erected in the area of the east wing of the monastery. On the basis of the find material it is assumed that this building belonged to a period later than the monastery.

From the frequency of occurrence of the grouped pottery it was concluded that the intensity of the settlement and its openness to trade was highest from the end of the 13th century to the beginning of the 15th century. In addition, it turned out that the presentable C2 vessels were rarely used in the monastery. The most widespread of the imported pottery were the younger B2 vessels, known to be mass-produced goods.

Translated by L. Soon



Tahvel I. Leide Rakvere Teatrimäelt, finds from Rakvere Teatrimägi. 1-2 savinõukillud, potsherds, 3 helmes, bead, 4 noatupe katke, fragment of a knife sheath, 5 sõlg, brooch, 6-7 värtnakedrad, spindles, 8-9 täringud, dice, 10 rinnanõel, decorative pin (RT 443, 377, 268, 155, 208, 302, 203, 158, 215, 15).



Tahvel II. Leide Rakvere Teatrimäelt, finds from Rakvere Teatrimägi. 1 jaluse katke, fragment of stirrup, 2 kannuse ratas, rowel, 3 vôt, key, 4 pannal, buckle, 5 luurist, bone artefact, 6-8 stiilused, styluses (RT 599, 245, 267, 39, 328, 226, 199, 249).